

Таміла ЯЦЕНКО

**ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНІЙ КОНЦЕПТ В. ШЕВЧУКА
ЩОДО ВИВЧЕННЯ В ШКОЛІ «ЕНЕЇДИ»
І. КОТЛЯРЕВСЬКОГО В СИСТЕМІ ЛІТЕРАТУРИ
УКРАЇНСЬКОГО БАРОКО**

У статті висвітлено та узагальнено філософсько-освітні погляди В. Шевчука щодо доцільності шкільного вивчення «Енеїди» І. Котляревського в контексті літератури бароко.

«Енеїда» І. Котляревського – одне з джерел філософських, естетичних, морально-етичних понять, втілених в образах літературних героїв. Ефективно формувати ці поняття в учнів ефективно можна під час текстуального вивчення неперевершеного твору українського бароко в контексті національної і світової художньої культури.

Чинною програмою з української літератури для 5-12 класів загальноосвітніх навчальних закладів передбачено вивчення «Енеїди» І. Котляревського в 9-му класі в розділі «Нова українська література», присвяченому основним художнім напрямам: класицизму, романтизму, початковим формам реалізму. Зміст навчального матеріалу спрямовує на історію створення «Енеїди», національний колорит поеми, зображення життя всіх верств суспільства, алюзії на українську історію в ній, відзначено бурлескний гумор, народну українську мову трагедії. Утвердження народної моралі (картини пекла, раю) розглядаються в дусі просвітительства. Творчість Івана Котляревського, зокрема його «Енеїду», традиційно вважають початком нової української літератури, самого ж автора – її засновником [2;76-78].

На думку деяких сучасних літературознавців, «Енеїду» І. Котляревського, доцільно розглядати в широкому загальнолітературному контексті XVIII століття. Така позиція дослідників аргументована розвиненістю українського письменства XVIII ст. (навіть у переробці Вергілія І. Котляревський мав попередника О. Лобисевича), давністю традиції творчого осмислення античних джерел, зіставленням постатей І. Котляревського та австрійського трагедиста «Енеїди» А. Блюмауера – «духовного батька» українця. Письменник та історик літератури Валерій Шевчук по-новому, з урахуванням традицій барокової культури трактує «грандіозну, вельми вишукану і складну» структуру і систему підтекстів поеми.

Оскільки в поемі поєднані барокові (чергування різних зображально-виражальних планів і тональностей) та романтичні (мотив слави козацьких полків Гетьманської держави тощо) елементи з класицистичною і просвітницькою оболонкою, цей твір, як показує шкільна практика, складний для сприймання учнями середнього шкільного віку. Тому доцільно актуалізувати компаративістські вміння учнів, враховуючи взаємопов'язане вивчення зарубіжної та української літератур, оскільки на уроках зарубіжної літератури у 8-му класі учні вже проаналізували героїчну поему «Енеїда» Публія Вергілія Марона, усвідомили провідний пафос давньоримської літературної пам'ятки – поетизація доблесті, патріотичного служіння державі, величі Риму [3:46-47].

В умовах культурного життя України XVIII – початку XIX ст. Вергілій був одним із найпопулярніших римських авторів. У Києво-Могилянській академії, колегіях, братських школах, семінаріях, гімназіях поему Вергілія «Енеїда» читали в оригіналі, перекладали, аналізували її поетичні й метричні особливості. Ім'я корифея римської епіки та його твору як неперевершеного зразка героїчної поеми не сходило зі сторінок тогочасних курсів поезики, писаних латинською мовою. Тому І. Котляревський вибрав для своєї творчості «Енеїду» Вергілія.

Базові знання допоможуть дев'ятикласникам осмислити як спільні елементи в однойменних творах, так і своєрідність поеми І. Котляревського; зрозуміти, що І. Котляревський у творенні «Енеїди» не вдавався до сліпого наслідування своїх попередників. Він подарував нам трагестію героїчної поеми стародавніх римлян, рівної якій немає в світовому письменстві, яка є найталановитішою і найоригінальнішою пародійною переробкою з усього потоку бурлескно-сатиричної літератури на цю тему; сприйняти літературні явища різних народів не розрізнено, а в цілісному літературно-мистецькому контексті; усвідомити безперервність всесвітнього літературного процесу, адже поеми Гомера («Іліада» й «Одіссея» (VIII ст. до н. е.) є основою епосу Вергілія «Енеїда» (29-19 рр. до н. е.). А майже через два тисячоліття ці твори безпосередньо вплинули на виникнення нової української літератури. Датою її «народження» вважається 1798 р., коли побачили світ перші розділи «Вергілієвої Енеїди, на малоросійський язык перекладеної» Івана Котляревського, який поєднав українське художнє слово зі світовою культурою.

Сприйнятливим для дев'ятикласників є і той факт, що вивчення «Енеїди» І. Котляревського проходить майже одночасно з вивченням мистецтва європейського бароко на

уроках зарубіжної літератури. На думку В. Шевчука, «Енеїда» має входити в контекст бароко в суміші з псевдокласицизмом, тобто складати явище пізнього бароко. Така позиція історика літератури ґрунтується на вирішенні питання про засвоєння народної мови в поемі І. Котляревського. Адже, як відомо, низове бароко широко користувалося народною мовою. Уся поема написана легким, грайливим, жартівливим, часом грубим, але цілком у стилі низового бароко, віршем. Тому в літературознавчому дослідженні В. Шевчука «Енеїда» І. Котляревського розглядається як вершинний твір саме українського бароко.

Вказує на зв'язок саме з мистецтвом бароко і жанр твору – травестія. Уже з другої половини XVII ст., із часів панування в мистецтві й літературі стилю бароко, у західноєвропейському письменстві виникають так звані травестії, бурлески – пародії на класичні твори.

Історія світової літератури знає багато прикладів бурлескно-травестійного «укорінення» Вергілієвої «Aeneis» на національному ґрунті. «Якраз «травестії» «Енеїди» Вергілія були найбільш популярними серед численних травестій часів бароко» (Д. Чижевський) [4].

В. Шевчук у своєму дослідженні говорить про два види травестіювання, які знало бароко: серйозне та гумористичне. На його думку, гумористична травестія була реакцією на серйозне травестування, тобто ця літературна поетика по-своєму висміювалася; сприяло цьому існування високого й низького бароко, які поміж собою часто з'єднувалися, хоча естетично бували взаємозаперечні.

Дослідник зазначає, що підтексти в поезії українського бароко часто творилися на асоціативній основі. Автор рідко коли випишував їх наскрізно, а творив за допомогою кинутих тут чи там реалій, які мали асоціативно пов'язуватись із тим, що знають і автор, і його читач. «Відтак певна річ (концепт) могла збуджувати в однаково освіченого (тобто в одній системі навченого) та вихованого читача певні асоціації; поза першим читанням, назагал простим, інколи зумисно елементарним, і не завжди пов'язаним із темою підтексту, вгадувалася тонка мережа другого читання» [5; 13].

Під час роботи над змістом поеми учням цікаво простежити історію українського козацтва, покладену в підтекст, тобто на чітких історичних алюзіях. В. Шевчук концентрує увагу на «Діалозі Енея з Турнусом» (бо саме цей твір, тобто «Діалог», дає ключі розуміння, отже, й підстави для прочитання шифрів «Енеїди» Івана Котляревського), а саме: Еней – це козацький

провідник (узагальнений), а Троя – це Україна-Гетьманщина, відповідно, троянці – українці. Турн же в «Діалозі» виразно подається як російський цар. І справді, проведений аналіз дає всі підстави вважати, що шифри «Діалогу Енея з Турнусом» значною мірою накладаються на шифри «Енеїди». Отже, безсумнівно, що тут троянці – українці, але Троя бачиться в двох іпостасях: та, з якої вирушив Еней, – образ Київської держави; до речі, саме звідти він виніс батька на своїх плечах на гору Іду, із діброви якої виготовив свої кораблі. Друга Троя – нова, збудована вже в новому часі – Козацька держава. Але в своїй візії Еней бачить третю Трою – Біле місто, Рим, тобто сильну майбутню Українську державу.

Ефективною формою роботи учнів може бути дослідження (як індивідуальне, так і групове) окремих художніх образів, традиційних для барокової поезії. Так, окремо слід зупинитися на картині бурі на морі, описі пекла. Адже саме цей опис подає універсальну картину світу, що було властиво для поетики бароко: своєрідна маленька енциклопедія людських вад та пороків. Робота над цією картиною вимагає звернення до аналогічного образу, створеного Данте на межі середньовіччя та Ренесансу, що приведе юних дослідників до цікавих висновків та узагальнень.

В. Шевчук відзначає, що поема І. Котляревського творена з усіма ознаками бароко: подається універсальна картина світу в кількох вимірах: сучасного собі в Україні (десь така, як її творив Климентій Зіновій) – це показано в описі пекла; окрім того, повний історичний виклад історії України в підтексті, який ведеться від Київської держави до Катерини II. До бароко, на думку дослідника, треба віднести також творення кількох читань тексту, при тому на різних рівнях: на рівні високого бароко, котре відтіняється низовим, десь так, як це вчинено у вертепному дійстві, де на першому, горішньому, ярусі скриньки гралося високе бароко, а на долішньому – дійство про Ірода та інтермедійна частина. І. Котляревський, однак, ніби перевернув оту скриньку догори дном: на горішньому ярусі відтак розіграв інтермедійну частину, подавши її першим читанням, а в долішній опустив бароко високе – історію своєї землі; у цьому, зрештою, і було його велике новаторство.

Окремо дослідник говорить про підтекст іншого гатунку, що ґрунтувався не на аналогії до конкретних подій, а через систему постійних спалахів-асоціацій, витворюючи образ часу, сучасного І. Котляревському.

Отже, розглядаючи поему І. Котляревського в системі бароко,

В. Шевчук робить переконливі висновки:

- перед нами виразно бароковий твір із елементами псевдокласицизму та передромантизму;
- він є завершальним твором у довголітній дискусії України з Росією у XVIII столітті, що проходить через низку творів;
- структура «Енеїди» І. Котляревського грандіозна, вельми вишукана і складна, а система підтекстів і понадтекстів вражаюча;
- усю тканину твору, як коштовний килим, виткано з візерунків літератури бароко й української народної творчості: пісень, казок, героїчного епосу; усе це приправлене трагедійним класицизмом;
- твір водночас традиційний і новаторський, отже, закономірно став на рубежі давньої та нової літератур вогнищем, у якому згорів старий птах Фенікс, щоб народитись воскреслим та юним.

Філософсько-освітній концепт В. Шевчука щодо шкільного вивчення «Енеїди» І. Котляревського сприяє усвідомленню учнями художньо-естетичної цінності поеми як вершинного твору українського бароко, розумінню української барокової літератури як унікальної невід'ємної складової світового мистецтва.

Література:

1. Макаров А.М. Світло українського бароко. – К.: Мистецтво, 1994. – 288 с.
2. Українська література. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 5 – 12 класи. – К.: Перун, 2005. – 201 с.
3. Зарубіжна література. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 5 – 12 класи. – К.: Перун, 2005. – 112 с.
4. Чижевський Д. Українське літературне бароко: Вибр. праці з давньої л-ри. – К.: Обереги, 2003. – 576 с.
5. Шевчук В.О. Вершинний твір українського бароко: Літературознавче дослідження «Енеїди» І. Котляревського. – К.: Веселка, 2003. – 38 с.